

Unutmaya Karşı¹

Dünyanın değişik yerlerinde olduğu gibi, bugün Türkiye'nin bulunduğu mekanda tarih boyunca önemli hareketlilikler yaşandı. Sadece kavimler değil daha küçük gruplar, bireyler de devamlı bir yerden başka bir yere göç etti.

Sürekli hareket halinde olan toplumlara, aynı oranda bir huzursuzluk eşlik eder. Huzursuzluk ise güvensizlik şeklinde olduğu gibi, bundan kaynaklı içe kapanma ya da saldırganlık olarak kendini gösterebilir. Onun için yerleşik toplumlarda barış daha kalıcı ve büyük ölçüde kolay kurulur ve/ya korunur. Yaşama biçimi bunu mümkün kılar ve bireylerin uyum sağlamasını kolaylaştırıcı bir yanı vardır.

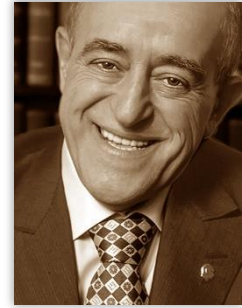
Türkiye topraklarında, Cumhuriyet (1923) öncesi gibi, sonrasında da toplumun yaşamını, sürekli bir huzursuzluk belirledi ve diken üstünde tuttu. Toplumun en ayrıcalıklı görünen kesim(ler)i bile sürekli huzur ortamı bulamadı. İnsanlar, zenginliği, fakirliği, etnik kökeni, inancı ve siyasi düşüncesinden bağımsız olarak ve içinde hiçbir tutarlılık olmadan huzur ve huzursuzlukla hayatını devam ettirmeye çalıştı. Bundan dolayı

Özdemir Sabancı

bireylerin büyük çoğunluğu gelecek açısından endişeyle yaşadı, yaşamaktadır.

Osmanlıda 'lüzumundan fazla' zenginleşen bir sadrazamın başının vurulması veya boğdurulması mümkündü. Cumhuriyet sonrasında da çizginin dışına düşenin ekonomik, politik veya bürokratik konumuna bakılmaksızın bertaraf edil-

Sakıp Sabancı

mesi bu geleneğin devamı gibidir. Bu insanların tümü kırmızıçizgiye (yani Kürt sorununa) dokunmuştu. Bunlardan bazılarını sıralamak gerekirse, örneğin, Türkiye'nin en varlıklı iş insanlarından *Özdemir Sabancı'nın* (1941-1996) öldürülmesi. Defalarca teyit edildiği üzere asıl hedef *Sakıp Sabancı* (1933-2004) idi. *Sakıp Sabancı* 'Doğu Raporu' adıyla bilinen bir araştırma yaptırmıştı.

Turgut Özal

Cumhurbaşkanlarından *Turgut Özal'ın* (1927-1993) ani/şüpheli ölümü de böyle bir şeydir. *Özal*, Kürt meselesini çözmek için adım atmıştı.

¹ 'Unutmaya Karşı' *Erich Fried'in* (1921-1988) (*Michael Helm'in* çizgileriyle katkıda bulunduğu) bir kitabının adıdır: »Gegen das Vergessen« Bund Verlag, 1. Baskı, Köln 1987.

Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in (1933-1993) uçağının düşmesi ve ölümü. Eşref Bitlis, Kürt sorununun demokratik çözümünden yana ve Özal ile birlikte tavır almıştı.

Eşref Bitlis

Türkiye'de her zaman belirli bir kesim bir başkası için potansiyel tehlike olarak elde tutuldu ve yönetmenin asıl gücü, kolaylıkla düşmanlığa var(dırıl)an bu karşılıklı husumet üzerinden sağlandı.

İçinde yaşanan sürekli gerilim ortamları toplum(lar)da zaten bir yerlerde saklı tutulan huzursuzluğu açığa çıkardığında, devleti idare eden üst akıl, bunu genellikle siyasi bir hesapla kullandı/kullanmaktadır. Politikacıların önemli bir kısmı da buna hizmet etmektedir. Sosyolojik açıdan incelendiğindeyse çoğu zaman tuhaf bir durum ortaya çıkmaktadır. Sanki huzura er(il)mek için huzursuzluğu teşvik eden politik eğilimler desteklenir gibi görünmektedir. Toplumun böylesi huzursuzluklardan kurtulmak için güce ve şiddet söylemini artıran politik çevrelerden uzaklaşmak yerine onlara destek vermesi garip bir paradoksa dönüşmektedir. Genel yaklaşım şiddetin dozunu artıran yapıya destek vererek gücü elinde bulunduran(lar)ın insafına sığınmak yönünde gibi görünmektedir. Demokrasi geleneği olmayan toplumlarda bu eğilimler daha yaygın gözlenebilmektedir.

Korku ve olumsuzluk üzerine yürütülen popülist politikalar çoğu zaman daha kolay örgütlenebilmektedir. Özellikle toplumun en şüpheli, güvensiz ve oturmamış bölümlerini/tabakalarını (ille de sınıfları değil) harekete geçiren böylesi politika(cı)lar kısa dönemli olarak belirli bir güce ulaşabilmektedir. Bazen bir saman alevi olarak nitelendirilen bu yapılanma(lar) ne yazık ki sadece saman alevi gibi sönüp yok olmamaktadır. Tersine asıl görünen yükseliş ortadan kalkmış gibi izlenim verse bile, söylemleri toplumun belirli kesimlerinde değer bulmakta ve daha yerleşik görünen başka siyasi gruplara mal olabilmektedir. Bu eğilimler dünyanın birçok ülkesinde, hatta köklü demokrasi geleneği olan ülkelerde bile ciddi taban bulabilmektedir. Temel olarak toplumdaki bu eğilimden ürken (başta) sosyal demokrat, liberal ve/ya sol çevreler/yapılar ve partiler böylesi kaymaları engelleme telaşıyla söylemlerini popülist temelde ifade etmeyi tercih etmekte ve sağcılaştırmaktadır. Ancak ne yazık ki bunun hiçbir zaman sol ve/ya sosyal demokrat çevrelere faydası olmamaktadır. Tam tersine ortaya atılan her anti-sol/anti-sosyal söylem ek bir güç ve yoğunluk olarak asıl sahibinde toplanmakta ve iyice kalıcılaştırmaktadır. Böylesi gelişmeler tarihin her döneminde birbirine benzer biçimde tekrarlanmıştır. Benim de içinde yer aldığım dönemlerde bu tür eğilimler söz konusu oldu, (1989 sonrasıya iyice yoğunlaştı). Kuşkusuz kaybetmenin nedeni olarak bunu göstermek gerçekçi ve anlaşılır bir açıklama olmaz. Doğru ve ilkeli yürütülen politikalar da bazı durumlarda toplumda karşılık bulmayabilir. Geçmiş hatırlarken mümkün olduğunca tarafsız durabilmeyi becerebilmek için bunları akılda tutmak anlamlı ve önemlidir.

Çeşitli bakımlardan yerleşik olmayan toplumlarda zaman hem acımasız hem de çok hızlı geçmektedir. Belki bundan dolayı, içindeyken tümünü kavramakta, genel resmi görmekte (hemen her zaman) sıkıntı yaşanmaktadır. Onun için aradan geçen uzun zamana rağmen bazı değerlendirmeler daha önem kazanmaktadır. Bunlar yetersiz olsa bile gelecek açısından anlamlını küçümsememek doğru görünmektedir. Çünkü yönetenler, asıl gücünü oluşturan karşılıklı düşmanlık yaratmanın yanında önemli bir dayanağını, toplumun hafızasını silmekle sağlamaktadır. Bunun içinse en etkili yöntem uydurulan gerçekdışı tarih/teori ve bunların resmileştirilmesinin kabul ettirilmesine dayanmaktadır. Zaten bu nedenle kendini korumaya çalışan hemen her bireyin iki farklı görüşü bulunmaktadır. Biri 'resmi', öteki ise 'gayri resmi' olan. 12 Eylül döneminde Diyarbakır'daki politik tutukluları savunmaya giden avukatla taksici arasındaki diyalogu ilginç bir örnektir.²

İşte böylesi zorla kabul ettirmeye karşı verilebilecek en büyük mücadele hatırlamaktır. Onun için asıl isyan hatırlamayla başlayandır. Hatırlamak içinse belgelemek gerekmektedir. Yönetenleri en çok rahatsız eden budur.

Türkiye'nin hiçbir döneminde 'düşünce suçu' kadar tehlikeli ve riskli bir suç söz konusu olmadı. Bu nedenle adı ya da ceza yasasındaki maddenin numarası ne olursa olsun içeriği hep aynı kalmış ve yönetenler asla bu yasalardan taviz vermemiştir. Uygulamalar ise anayasal olarak güvencede olmaksızın yönetenlerin insafına bırakılmıştır. Bunun böyle işlemesi şüphesiz bir rastlantı değil, tersine Türkiye'nin resmi ideolojisinin sonucudur.

'Düşünce suçu' her zaman akla gelebilecek en lastikli, yoruma açık olarak hazır bulundurulur. Aslında tam anlamıyla serseri mayın misali toplumun arasında dolaş(tırıl)ır ve kimin ne zaman buna basacağı veya toslayacağını yönetenlerden başkası bilemez. Bu anlamıyla, hatırlamak düşünmenin tehlikeli yanlarından biridir. Zaten asıl sorun bu tehlikeyi göze almakla almamak arasındaki tercihle ilgilidir.

Genel itibariyle 1970'li yılların hızlı akışı ve 1980'den sonra artan şiddet ve korku ortamını gören ya da çok daha doğrudan içinde yer alan çoğu insan, yaşadıklarını ayrıntılı biçimde belgele(ye)medi. Çeşitli nedenlerle bunlar ya unutulmaya bırakıldı ya da gerçekten yok sayıldı.

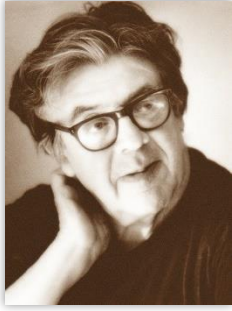
Daha önce değinildiği gibi unut(tur)ma özellikle Cumhuriyet döneminin bir idare şekli olduğundan, bilinçaltında veya tercihen, çoğunluk tarafından kabul görür hale geldi. Yaşananların bugüne yansımaması ve yok sayılması günü kurtarmaya yaradığından insanlar çoğu zaman bunu 'gönüllü' uyguladı. 'Gönüllü' kavramıyla bir keyfiyetten söz etmemiyorum. Yaklaşık bir asırdır yaşananların şiddeti ve boyutu göz önüne

² *Taner Akçam »İşkenceyi Durdurun«* Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1991. Sayfa, 164-165.

alındığında unutmanın en kestirme ve akliselim çözüm olduğuna inan(dırıl)an ve 'ikna' edilen bir toplumdur burada söz konusu olan.

Başından beri hiç sorgulanmayan ve yalnızca yöneticilerin dayattığı ama temelde fazlaca akla yatkın görünmeyen bir mantık üzerine kurulan sistemi sürdürmenin yolu değişik ölçü ve şekillerde şiddet politikası oldu.

Günlük yaşamdan okullarda verilen derslere kadar hiçbir şey, herhangi bir şekilde sorgulan(a)madı, sorgulatılmadı. Sorgulamanın açacağı sonuçları içgüdüleri ve tecrübeleriyle kestiren insanların çoğu bu kurala uymanın en 'selamet' yol olduğunu kavradı. Sorgulamak, neyin sorgulandığından bağımsız olarak başlı başına tabu kabul edildi.

Erich Fried

Başlıkta kullandığım, Almanca şiirin önemli isimlerinden *Erich Fried*'in³ (1921-1988) sıklıkla vurguladığı unutma tehlikesi, tarihte talihsizce, defalarca tekrarlanmış ve halen tekrarlanmaktadır. 'Unutmaya Karşı' adlı kitabında, *Nazi* döneminde (1933-1945) yaşananlardan ders alınmamış olmasını işlemektedir.

Burada, 1970'li yıllarda politik anlamda aktif ve çoğu zaman militan olarak yer alan insanların ciddi bir açmazı ortaya çıkmaktadır. 1980 sonrasında çocukları olan ya da o dönemde küçük olup büyüyen çocukların önemli bir kısmının ebeveynlerinin geçmişine ilişkin kayda değer bir şey bilmedikleri anlaşılıyor. Son yıllarda değişik çevrelerden dolaylı olarak izleyip tespit edebildiklerim aslında bu unutmanın içselleşerek bir travmaya dönüştüğü ve bilinçli veya bilinçaltı şekilde insanların kendilerince uygulandığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Tarihte şiddetin büyük boyutlara ulaştığı toplumlarda, her şey yoluna girmiş olsa bile yaşananları, yaşayanların çoğu, kendi çocuklarına başka/öteki kuşaklara aktarmada sıkıntı yaşar, genellikle de aktarmaz. Bunun insan psikolojisi ve korkunun insanın içine sinmesinin yanında yaşananlarda herkesin sorgulaması gereken ama bir türlü gerçekleşt(e)meyen hesaplaşmanın etkisi vardır. Ancak belki ortalama insan için geçerli olan bu kuralın, kendilerini bir dönem militan düzeyinde ifade edenler açısından aynı şekilde devam etmesi, anlaşılmazlıktan öte fazlasıyla şaşırtıcıdır. Çocuklarını koruma içgüdüğü ya da mantığıyla kendi geçmişine ilişkin hiçbir ipucu vermeyen birini nasıl değerlendirmek gerektiğini tam bilemiyorum. Bundan kastım her şeyin ayrıntılarıyla aktarılması ve yeni nesilleri ürkütecek türde korku ya da kahramanlık hikayesine dönüşmesi değil, politik bir içerik ve bakışla, işin özüyle birlikte insanın bu yaşananlardan kendi payına düşeni nasıl aldığı veya alması gerektiğinin ifade edil(me)mesidir. Yoksa söz konusu olan, herhangi bir nedenle gerçekleşen bir cinayet vakası veya

³ Ayrıntılar için bkz.: https://de.wikipedia.org/wiki/Erich_Fried

maruz kalınan işkencenin ayrıntıları üzerine durmak değildir. Zaten bu, anlatan ve dinleyen için öngörülen bir yöntem olmasa gerek. Yine *Taner Akçam (1953)* işkence konulu başka bir çalışmasında, araştırma sırasında bir süre sonra kendisine aktarılan işkencelerin ayrıntılarına daha fazla tahammül edemediğini anlatmaktadır.⁴

Taner Akçam

Tarihi, hatta yakın sayılabilecek geçmişi bile yaşanmamış sayan ve varlığını bunun üstüne inşa eden bir devlet anlayışıyla yetişen bizim kuşaktan insanların bunu kendi hayatlarında aynı şekilde devam ettirmesini incelemek gerekmektedir.

Bir ölçüde dile getirilen, yazılan benzer içerikte bazı kitaplar yayımlanmış olsa bile bunlar ya oldukça içe dönük ve üstü kapalı ya da fazlasıyla genelleşmiş ve olabildiğince gerçeklikten uzaklaş(tırıl)arak anlatılmaktadır. Oysa asıl yapılması gereken mümkün olduğunca tarafsız, abartmadan ve saklamadan aktarmak olmalıdır. Burada dikkat edilecek (herhalde) tek konu herhangi bir biçimde birilerine zarar vermemektir.

Buna bağlı olaraksa şöyle bir soru/tespit gündeme gelmektedir: Gerçekten geriye gizli bir şey kaldı mı? Polis ifadelerinden başka birçok belgeye kadar her veride bilginin ne kadar ‘ayrıntılı’ aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. Sonra da çoğu zaman, insanlar birbirinin yüzüne bakarak aynı konunun başka hikayesini anlatabilmektedir.

Niyetim, özellikle *12 Eylül* sonrasında, insanların insanlıktan çıkarıldığı ezilme şartlarında anlatmak durumunda kaldığı şeylerin faturasıyla uğraşmak değil. Temel olarak, geçen 40 yıldan sonra, anlatmamayı bu tür saçmalıklara kurban etmekten bahsediyorum.

Yine de bilinmeyen, geriye kalan bir şey (eğer) varsa bunu dikkate alıp, ondan ötesi ne kadar açık ve olduğu gibi aktarılsa o denli değer bulacağını ve geleceğe ilişkin bir belgeye dönüşeceğini vurgulamak istiyorum. Bu konuda konuştuğum insanlardan bazıları, (geçmişi ve değerleri korumak adına) bildiklerinin kendileriyle birlikte mezara gideceğinden söz etti. Oysa tam da bu nedenle bunları işlemek gerekmektedir. Eğer yaşananların (en azından bir bölümü) mezara götürülmeyi gerektirecek kadar kötüyse o zaman zaten ‘değer’ sorununu algılamada bir yanlışlık var demektir.

Bu anlatılarda duyguların, korkuların, sevinçlerin, kederlerin vs. yer alması algıya ilişkin bir durum olduğundan gerçeklikten kopmuş gibi görünebilir. Ancak bütün bu duygular konuyla ilgili ve gereklidir.

1960’lı yılların sonundan başlayarak devam eden inişli çıkışlı, kimi zaman zor ve hüzünlü, kimi zaman (ve özellikle sonradan düşününce)

⁴ *Taner Akçam* »Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence« İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1992. Sayfa, 21-22.

gölünç birçok olayın biraraya gelmesinin öyküsü gibidir burada anlattıklarım. Yaşananları hatırladığım şekliyle aktarmaya özen gösterdim. Ancak tümüyle gerçekleştir(ebil)diğimi söylemem mümkün değil. İlki, birçok şeyi birebir hatırlamanın zorluğu -ki bunu, her yeri geldiğinde vurguluyorum-, ikincisi ise bazı kişilerin yeni ve farklı hayatları olduğunu biliyor veya tahmin ediyorum. Her insan geçmişe ilişkin tüm ayrıntıları hatırlamak ya da anlatmak istemeyebilir. Bunun nedenini ve/ya söylenenin gerçekten böyle olup olmadığını bilmem mümkün değil.

Özellikle (duygusal) ilişkilerim konusunda anlattığım insanların isimlerini değiştirip (varsa) fotoğraflarını belirsizleştirerek aktardım. Bu kitabın kendileri tarafından incelenme ihtimali yok gibi. Eğer olsaydı sadece kendileri, bazıları ise muhtemelen yakın çevresi tarafından anlaşılacaktı.

Bazı arkadaşlarımla halen dostluğum sürmekte, imkanlar elverdiği ölçüde görüşmekteyim. İlgili bölümde fotoğraflarını aktardığım insanların bazıları artık yaşamıyor. Bunların da bir bölümü kendilerinden yaşlı olanların sırasını alarak aramızdan ayrıldı. Birçoğunun ise bugün nerede olduğunu bile bilmiyorum. Kendi içim(iz)de yaşadığım(iz) bunca olumsuzluk ve yaralanmadan sonra ve her şeye rağmen dostça andığım çok insan bulunmakta. Özellikle geçmişteki zorluklara ve sorunlara karşın arkadaş kalmayı becermenin huzuruyla her fırsatta görüşüp, havadan sudan bile olsa sohbet etmekteyiz. İçlerinde bunları okuyan olursa kendini bilecektir nasılsa. Zaten buradaki asıl amacım birilerinden çok kendi hissettiklerimi ve aklımda kalanları aktarmaktır.

Bu kitap serisinin yazılma sürecinde neredeyse 40 yıldır (bazılarıyla daha uzun zamandır) görüşmediğim arkadaşlarıma ulaştım. Cezaevinden beri haber alamadığım (politik ve politik olmayan) insanları buldum. Hepsiyile yüz yüze olmasa da uzunca sohbet edebildik. Çoğunun duyguları ve ortak zamanlarımıza ilişkin hatırladıkları sevindiriciydi. Neredeyse bıraktığımız yerden devam eder gibi konuştuk. Bazılarına, kendilerinde bulunmayan ortak fotoğraflarımızı yolladım. Ayrıca hiç hatırlamadığım bazı anekdotları dile getirenler oldu. Bunlara da anlatının seyrine göre yer verdim. Sadece birkaçının ise benimle konuşurken hiçbir şey söylemeyip hemen ardından, övünerek bana 'bilgi' vermediğini anlattığını öğrendim. Keşke yüzüme söyleme cesareti gösterebilselerdi. Kaldı ki bu kitabı ve bugüne kadar kitap olarak yayımlanan toplam 14.000⁵ sayfayı öylesi kişilerden aldığım bilgilerle yazmadım.

1970'li yıllar Türkiye toplumunda özgün dönemlerden biridir. Olan biten birçok şeyin ortasında bulunmuşken, aradan geçen onlarca yıldan sonra bile tam olarak anlayabilmiş değilim.

Sanırım büyük ölçüde bir başına yaşamanın en belirgin yanını gördüğüm dönemdi o yıllar. Değişik insanlarla kurulan ve temelini ne olduğunu

⁵ Bahsettiğim 14.000 rakamı, sadece bu kitabın ilk baskısından önce yayımlanan toplam sayfa sayısıdır. Şimdilerde 15.000 sayfayı çoktan geçti.

bazen açıklamakta zorluk çektiğim ama beni çokça sıkıntıya sokmayan bir ilişki biçimiydi. Hiç bilmediğim yerlere gidip tanımadığım insanlarla birtakım sorunlar üzerinde konuşmak aslında benim işim değildi pek. Çünkü genelde insanlarla ilişki kurmakta fazlaca girişken ve becerikli olmadığımı biliyorum. Ancak her şeye karşın başlayacak bir ilişki, isim vs. bulunduğundan yine de işler yürümekteydi. Bugün bile bazı şeylere şaşıttığımı söyleyebilirim. Herhangi bir zamanda toplumu etkileyen, dahası saran bir dalga öylesine çabuk yayılabiliyor ki, hızına yetişmek çoğu zaman imkansızlaşıyor. Kalkıp, adını sanını bilmediğiniz bir yere gidiyor, bilmem ne adına geldiğinizi söylüyorsunuz ve genel olarak doğal karşılanıp kabul görüyorsunuz. Bir elçi/misyoner gibi konuk edilebiliyorsunuz. 1970'li yıllarda gelişen toplumsal hareketlenme ve politikleşme Türkiye'deki o dönemde var olan örgütsel yapıların⁶ denetleyemeyeceği bir hıza ulaşmıştı. Öyle ki birçok yerden, 'merkez' olarak görülen kişilere haber yollanarak, oraların örgütlen(diril)mesi için 'görevli' istenir olmuştu. Yakın oldukları ya da kendilerini yakın hissettikleri yapıardan/insanlardan 'yetkili/hoca' talep edilirdi.

Politik ivme(ler)in hızlandığı böyle dönemlerde kolaylıkla karar verilemeyeceğini ya da verilemediğini, özellikle 12 Eylül 1980'le başlayan yıllarda benim gibi birçok insan kavramış olmalı.

Tüm bir süreci açıklamaya yetmeyeceğini bildiğim ancak çarpıcı olması bakımından aktarmak istediğim, trajikomik görünmesine karşın düşündürücü bir not var. 12 Eylül darbesinden hemen sonra, 'bugün yarın devrim olacak' inancı taşıyan birçok insan, yaşadığı mekanları terk ederek 'dağa' çıktı. Ancak aradan birkaç gün geçmeden sorunlar başladı. Herkes 'dağda' olduğundan, 'düзде' en zaruri ihtiyaçları karşılayacak kimse kalmadı. Bu durumda çoğu, yeniden 'düze' indi. Ondan sonrası belli. Yaşanan zorluklar, çekilen sıkıntılar, acılar. Şöyle ya da böyle, herkes kendi payına düşeni aldı kuşkusuz. Toplumun hemen tüm kesimlerinde yüceltilen şiddet, kimsenin denetleyemediği bir çıkmaza sürüklemekteydi çoğunluğu. Bundan yalnızca politik örgütlenmelerde yer alan insanları kastetmiyorum. Devletin en üst kademesinden, Türkiye'nin herhangi bir yerindeki bireye dek önemli bir belirsizlik hüküm sürdü. Hem toplumsal durum hem insanların iç huzursuzlukları bu belirsizliği daha güçlendirdi.

Tarihsel ve dini olarak şiddeti yücelten bir toplumun bireyleriyse, gücü yettiği oranda şiddete başvurmaktan geri durmadı. Gücü eline geçiren, aynı oranda uygulamakta tasarruf etmedi. Bunların yanında kimin ve neden yaptığı bilinmeyen bir dolu 'faili meçhul' olay söz konusu oldu. Örneğin, herhangi bir yerde satılan ve kim(ler)in yiyeceği bilinmeyen bir karpuzla cıva doldurmanın mantığını nasıl açıklamak gerektiğini anlamış değilim.

⁶ Burada sözünü ettiğim, o zaman itibarıyla yasal olan ve olmayan tüm yapıları. Parlamento dışı siyasi oluşumların toplum içinde belirli bir güce ulaşığı süreçti bu dönem. 12 Mart 1971'de gerçekleştirilen darbeden sonra 1974'teki genel aflla birlikte toplumda oluşan rahatlama ve kısmi demokratikleşmenin de etkisiyle parlamento dışı muhalefet (PDM) büyük ölçüde çeşitlenerek yaygınlaşmıştı.

O dönemde, insanları korkutup her şeyden elini ayağını çekmelerini sağlayacak klasik 'faşist terör' türünden açıklamalar yapmış olsak bile bugün halen düşündükçe dehşete kapıldığımızı itiraf etmeliyim. Çünkü birilerine yararı ya da başka birilerine zararı dokunması bir tarafa, sonuçları tüm toplumu yaralayan bir işin sürüklediği çıkmaz belki gününde değil ama sonradan daha fazla belli olmakta.

Bir dönem camilerin bombalandığı haberleri insanları harekete geçire-

Çorum, 1980

biliyordu. Komünistlerin cami bombalandığı türünden gerekçelerle belirli gruplar hareketlenerek sokağa dökülüp saldırganlaşılabiliyordu. Yanılmıyorsam, Çorum olayları (1980) sırasında birkaç MHP'li⁷ bundan dolayı yakalanmış olmasına rağmen, kimse cezalandırılmış değil bugüne dek. Yani bu işi yaptığı söylenen gruplar-

dan,
söz

konusu komünistlerden bir kişi bile tespit edilebilmiş değil. Buraya küçük bir bölüm ekleyeyim. 1978 yılının son günlerine doğru Maraş'ta başlatılan katliamın kıvılcımı bir sinemaya bomba atılması ve camilere saldırılması söylentisi üzerine gerçekleşmişti. Daha sonra ise bombayı atanın MHP'li biri olduğu saptanmıştı. Bu

Maraş, 1978

Bu konuya ileride yeniden değineceğim ama burada anlatmak istediğim bazı güçlerin⁸ böyle bir yöntemi kullanmış olmaları değil. Bu tartışmalar yeterince yapılıyor. İlginç olan, bombalanan camide, bırakın bombalayanın bir tanıdığı, arkadaşı, yakınının vs. olma ihtimali çok yüksek bir durumla nasıl baş edebildikleri konusudur. Bazı solcu çevrelerde revaçta olan banka bombalama işini yine aynı biçimde düşünmek mümkün. O anda bankada olan ya da bankanın önünden geçen birinin bombayı koyan kişiye yakınlığı veya yakın olmamakla birlikte ilgisiz ve masum birilerinin bulunabileceği düşünülmekte miydi acaba? Falan semtteki bir kahvenin kurşunlanması veya bombalanmasında kimin zarar göreceğinin hesabı yapılmakta mıydı? Benzer örnekleri çoğaltmak mümkün. Özellikle büyük kentlerde sıkça karşılaşılan durumlardan biri, sonradan bakınca daha bir anlaşılmasız gelmiştir bana. Sağ ya da sol çevrelerden herhangi biri tarafından denetlenen 'kurtarılmış' bir semtte/bölgede, sokakta gece nöbet tutardı denetimi elinde bulunduranlar. Gece nin belli bir saatinden sonra sokağa çıkamamanın korkusunu, o

⁷ MHP: Milliyetçi Hareket Partisi.

⁸ Sadece MHP'lilere indirgemeyecek bu yöntemlere ilişkin bkz.: *Bekir Karadeniz* »En Büyük İsyân Hatırlamaktır 3« KaraMavi Yayınları, 1. Baskı, Bochum, 2021. 'Maraş'tan Bir Haber Geldi' başlıklı bölüm. Sayfa 17.

dönemlerde doğmuş olan bugünün gençleri pek bilmeseler bile birçok insan hatırlayacaktır.

Gece evine veya komşusuna giden ya da gelen biri/birileri sıkça silahlı kişiler tarafından sokakta çevrilirdi. Doğallıkla sorulacak ilk soru sağcı mı solcu mu olduğuydu. Tabii bunun bir de şaşırtmacalı hali vardı. Devrimci mi faşist mi veya ülkücü mü komünist mi olduğu. Duruma göre bu soru şekli epey çeşitlendirilebilir. Gecenin o saatinde silahlı kişilerce ölüme çevrilen insan bu soruya nasıl cevap verebilirdi? Ağzından çıkacak yanlış bir cevap ölümlü yaşam arasındaki son kelime olabilirdi böyle zamanlarda. Yanlışlığın (ya da doğruluğun) yüzdesi ise ancak yarı yarıya hayatta kalma şansına sahipti.

Bu dönem/durum *Orhan Tüleylioğlu'nun (1965) araştırmasında şöyle özetlenmektedir:*

»Hiç kimsenin yaşam garantisinin olmadığı, insanların sokak ortasında öldürüldüğü, kahvelerin tarandığı, bombalandığı; katillerin haberlerde 'kimliği bilinmeyen kişiler' diye anıldığı; kanlı ellerin bulunamadığı, mahkeme önüne çıkarılmadığı bir dönemdir bu. Kapsamlı imha planını adım adım uygulamaktan çekinmeyen bir faşist örgütlenmenin, halkın her kesimini hedef alan, bir ulusu birbirine düşürme tezgahıydı bu aynı zamanda. Ülkemizde binlerce kişi bu karanlık planın gerçekleşmesi için acımasızca katledildi. Cinayetlere yıllarca 'faili meçhul' dendi. Yakınları, cinayetlerin ardından gelen aşamaları sonu gelmez bir işkence gibi yaşayacak, kimi zaman gerçeğin bir ucuna yaklaştırılıp, sonra da onlara 'delil yetersizliğinden...' denecek, araştırmalar, soruşturmalar sırasında türlü zorluklarla, engellemelerle karşılaşacaklardı.«⁹

Bütün bu karmaşa, sonuçta toplumdaki huzursuzluğun başka boyuttaki kaynağı olarak düşünülebilir. Tuhaf bir döngü özetle. Yönetenlerin asıl gücünü toplumdaki ayrılıklardan/ayrıştırmalardan aldığı bilinmesine rağmen başka bir yönüyle bunu desteklemek gibi bir açmazdı olanlar. Burada, doğru veya yanlış olarak değerlendirmekten öte sadece durumu ifade etmeye çalışmaktayım. 12 Eylül 1980'deki askeri darbenin toplumun büyük çoğunluğunda hemen karşılık bulması muhtemelen böylesi belirsiz ortamdan kurtulma çabasıydı. Bunu askere olan güven/saygı (aslında korku) meselesi gibi değerlendirmek açıklayıcı değil. Çünkü birkaç yıl sonra yapılan seçimlerde (1983) askerlerin kurdukları dayattığı partiler (*Halkçı Parti* ve *Milliyetçi Demokrasi Partisi*) varlık gösteremedi. Bu durum bir yanıyla, 10 yıldan kısa bir zamanda fazlasıyla yoğunlaşarak tahammül edilemez hale gelen gergin ortamdan çıkma refleksi olarak değerlendirilebilir. Sonraki zamanlarda görüldüğü gibi, bu tür

⁹ *Orhan Tüleylioğlu »Neden Öldürüldüler? Babam Neden Öldürüldü Anne?«* UMAG Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2007.

yoğunlukların yaşanmadığı dönemlerde toplumun tercihi daha istikrarlı olabilmektedir. Yeri geldiğinde gözlemleyebildiğim kadarıyla bunlara değineceğim. Ancak bugünden geriye bakmanın rahatlığı veya avantajları üzerinden değerlendirmek yapmak yerine, başarabildiğim ölçüde zamana bağlı olarak incelemeye çalışacağım.

Anlattıklarım sadece belirli hatıraların yazıya geçirilmesi değil, aynı zamanda çeşitli yönleri uzanan (kişisel) bir seyahat rehberi, zaman tünelinde geriye dönüşler ve iç geçirme olarak görülebilir. Ayrıca anlatılanları bir ölçüde monotonluktan çıkarabilmek için mümkün olduğunca farklı konuları serpiştirerek aktarmaya gayret ettim. Onun için bazen bir konudan ötekine geçiş bağlantısız ve tuhaf görünebilir. Ayrıca bazı konular kısa olsa bile başlıklarla birbirinden ayrılmayı kolaylaştırmakta. Öte yandan, ayrı başlıklara rağmen büyük oranda kronolojik bir devamlılığa dikkat etmeye çalıştım. Yine de burada anlatılanların kesintisiz bir günlük olmadığı düşünüldüğünde geçişlerin keskinliği veya sıçramalar daha kolay anlaşılır. Hayat da bazen böyle bağlantısız ve tuhaf kopuşların biraraya gelmesi gibi olabilmekte.

Folklor araştırmalarım nedeniyle çeşitli şekillerde tarihsel bazı olayları inceleme gerekliliği ortaya çıkmakta. Böylelikle uzmanlık değilse bile ilgi alanı olarak tarih de peşimi bırakmamakta. Hal böyle olunca birçok değerlendirme/yorum, değişik dalları iç içe gündeme getirmekte. Yukarıda bahsettiğim gibi seyahat, hem gezme görme hem de araştırma/öğrenme özelliğinden dolayı zamanda bir yolculuk gibidir. Onun için belki daha önce sormayı düşünemediğim sorulara bağlı olarak çeşitli akıl oyunlarını içerecek bölümler yer almakta, yadırganmamasında fayda var. Unuttuğum çok şey olacaktır. Ama hatırladıkça veya hatırlatıldıkça eklemeler yapacağım. Bundan dolayı geneli değilse de bazı şeyler güncellenebilir.

Kitabın adının hatırlamakla bağlantılı olması toplumlardaki temel sorununu vurgulamakla ilgilidir. Yoksa burada değindiğim her şey birebir yaşadıklarım değildir. Birçok konuya ilişkin ayrıntıyı zamanında değil çok sonraları öğrenmiş veya anlayabilmişimdir. Öyle olunca ister istemez onlarca yıl önceyle bugün harmanlanabilmektedir. Öte yandan tanıdığım birinin veya eski bir arkadaşımın bugününü merak etmeme ilişkin duyguları aktarmadan edemediğim anlar olmaktadır.

Belirttiğim gibi yazdığım birçok şeyin doğrudan benim hatıralarım olması mümkün değil. Çünkü geçmişe dönük ve etkilendiğim bir olayı (örneğin Kızılderle katliamı) araştırırken başvurduğum kaynaklarda karşılaştıklarıyla hafızamdakiler iç içe geçebilmektedir. Bir süre sonra içinden sadece benim hatırladıklarımı ayıklamaya kalkınca bilgiler fazlasıyla seyrelip dağılmaktadır. Bazı olaylarıysa sadece anlatılanlar üzerinden aktardım. Benimle ilişkisi bulunmasına rağmen, doğrudan içinde olmadığım birçok anlatı veya bu anlatılardan bölümler yer almaktadır.

Anılar her zaman tam olarak hatırlananlar olmayabiliyor. Bazen birbirinden bağımsız ve hatta ilgisiz görünse bile çeşitli konularda ve

yerlerde yazdığım yazılar, daha çok söz konusu yazıların bazı bölümleri ve o yazılardaki fikirler böyle bir yolculuğa eşlik ediyor.

Yazılanları mümkün olduğunca görsel malzemelerle beslemeye özen gösterdim. Öte yandan eldeki fotoğraflar üzerinden bazı anlatım imkanları çıktı. Bunları da yazıyla desteklemeye, açıklamaya çalıştım. Yazılanlara görsel destek ararken, eldeki bir görsel malzemenin akla gelmeyen birçok anıyı canlandırması bunu gerekli hale getirdi.

İnsan hayatını evrelere ayırmak zordur. Herhalde normal şartlarda okullarda öğretildiği gibi çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık benzeri tanımlama anatomik boyutuyla yetebilirdi. Ama başka yönleriyle incelendiğinde çeşitliliğin öne çıktığı görülür. Çünkü her hayat başka bir maceradır ve bu tür bölümlenmeleri genelleştirmek mümkün değildir. Bazı evrelerin bağlantıları iç içe ve yumuşak geçişler olarak yorumlansa bile, bazıları bir anda önemli kopuşlar olarak ortaya çıkabilir. Tümünü benzer şekilde ele almak kolay olmayacağından dolayı anlatımı biraz kendi seyrine bırakmak gerekir.

Hikayesi anlatılmayan hayatlarda çok şey saklıdır. Bazen karşılaştığım herhangi birinin yaşadıkları bir yana, bunlardan yalnızca küçük bir kısmını bile öğrenmem yeterince açıklayıcı olmaktadır. Sosyal veya toplumsal statünün başlı başına belirleyici olamayacağı gibi, uzun ya da kısa yaşamak da her zaman aynı doğru orantıyla gözlenemez. Bazen kısacık bir hayattaki birtakım şeyler, belki çok uzun bir hayatın önemli bölümlerinden daha yoğun ve çarpıcı olabilir. Anlık bir rüyaya sığın ve normal seyrinde yaşanmış gibi hissedilen bir duygu misali, her şey çok kısa bir anda gelişir ama kavranması veya yorumlanması daha geniş bir zamana yayılır. Bir hayat son bulduğunda geride kalanlar açısından incelenmeyi gerektirecek bir durum varsa daha da artar bunun heyecanı. Araştırılana kendinden bir şeyler ekler insan ister istemez. Yazıda olmasa bile olumlu ya da olumsuz bir yerlerinde kendini hayal eder yazar. ‘Ben olsaydım,’ diye başlayan bir iç geçirme olabileceği gibi, ‘Buna dayanmam mümkün değildi,’ şeklinde de ifade edilebilir. İster eleştirme ister hayranlık, pek fark etmez. Mutlaka birtakım düşünceler geçer insanın kafasından. Rüya içinde rüya gibidir bir bakıma. Çoğu zaman hangisinin daha gerçek olduğu karışabilir. Çünkü yaşananlara, yıllar, çok uzun yıllar sonra bakınca artık hiçbir şey asıl gerçekliğinde hissedilemez. Giderek soyut bir hale dönüşüp önemli ölçüde belirsizleşir. Özellikle kötü ve zor geçirilmiş zamanlardan geriye kalan birçok şey belki başka boyutlarda ve bilinçaltında devam eder ama çoğu, gerçeklik gibi tam yaşadığı biçimde sürmez. Bunun bıraktığı izlerin hafifleyeceği, yazarların tam olarak iyileşeceği şeklinde anlaşılması değil vurgulamak istediğim. Ama her şeye rağmen aslından ve asıl zamanından farklılaşır. Tahribatlar şekil değiştirir devam edebilir. Sonuçta hiçbir şey asla eskisi gibi olmaz, eskisi gibi hatırlanmaz. Hatta bazen bunlar birbirine karışır ve gerçek olanla gerçek zannedilen birleşir. Öte yandan birçok önemli yaşanmışlık unutulup gider. Böyle durumlarla karşılaştığım olmaktadır. Yeri geldiğinde belirteceğim gibi değişik insanların bana

ilişkin, birbiriyle uyumlu olarak anlattığı bazı olaylar hiç yaşamamışım gibi tümüyle silinmiş hafızamdan.

Her geçen gün zaman biraz daha daralmaktadır. Herhalde bir dönem sonra, hikayesi anlatılmayan yaşanmamış sayılacak. Bunun için bir şeyler yapabilmek hayatın devamı olarak düşünülebilir. Kimbilir, belki de unutulmaya karşı bir itirazdır bütün bunların nedeni. Konuyu açmak için ağabeyimin önerisi üzerine geçmişimiz üzerine hazırladığım(ız) kitapta işlediğim uzun bir bölümü buraya aktarmam açıklayıcı olabilir.

»Hayat tüm canlılar için sınırlı.

Evrenin yaşıyla kıyaslayınca canlıların hayatta geçirdikleri zamanın ne kadar kısa olduğu anlaşılakta. Çoğumuz böyle bir kıyaslamayı yapmaktan kaçınıyoruz. Belki de aslında ne kadar kısa ve kısalığına oranla ne kadar sıkıntılı ve karmaşık bir süreç olduğuna işaret ettiğinden bu kıyaslamadan uzak durmaya özen gösteririz. Herhalde bu geçicilik hali bilinçaltında bir anlamda yetersiz gelmektedir. Bunu tam olarak açıklamak mümkün değilse bile böylesi bir şeyi hissettiğimiz kesin. Hangi yoğunlukta ve sıklıkta veya bilinçte bunu hissettiğimiz ise muhtemelen kişiden kişiye değişen bir durum.

Bu geçicilikle hesaplaşmak veya bu durumu kabul edilebilir kılmak için insanlık tarihinde çeşitli şeyler gündeme gelmiştir. Bunların galiba en belirleyici olanıysa dindir. Yani her ne kadar kadercı bir yaklaşım gibi görünse de sanki bir başka boyutta bu geçiciliğe (burada fani diyelim) bir karşı duruştur. Doğal dinlerden Orta Doğu temelli dinlere kadar tümünde bir dönüşüm, yeniden dünyaya gelmek (reenkarnasyon/yeniden doğuş/ruh göçü) veya ruhlar aleminde yaşamaya devam etmek gibi, birbirinden yorum itibariyle farklı görünmesine rağmen temeldeki çıkış noktası benzerdir. Gelip geçici olmayı kabullenmeme sonucunda, bu durumu kabul edilebilir hale getirme çabaları insanları muhtemelen insan olduğundan beri meşgul etmektedir. Biraz derine indikçe aslında en kadercı veya dindar görünen insanların bile temelde bu faniliğe bir itiraz içinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Burada konu, bunun ne denli isyankar ya da bilince çıkarılarak yapıldığı değildir. Sonuç itibariyle ister bilinçli ister hissederek olsun bu geçiciliğin veya en iyi ihtimalle kısa (olarak algılanan) sürenin ötesine ulaşmakla ilgili bir şey olduğu anlaşılaktadır.

İnsanlar, yazının bulunmasından itibaren bir biçimde ilgili ve gerekli gördüklerini kayıt altına almaya başlamıştır. Hatta bunu tarih öncesi döneme götürecek olursak, insanlar yazının icadından önceleri çeşitli resim veya şekillerle bir yerlere işleme biçiminde gerçekleştirmiştir. On binlerce yıl öncesine ait mağara resimlerinin önemsenmesi bundandır. Yine de birçok veri kaybolup gitmekte ve sonraki zamanlara ulaşamamaktadır. Burada söz konusu olan, binlerce yıl ile ifade edilen, bir dönem/çağ farkı değil, bir ya da birkaç insan ömrüne denk gelebilecek zamanların bile unut(tur)ulup gitmesidir.

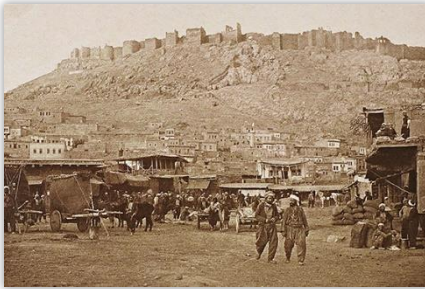
Bazı toplumlar çeşitli nedenlerle tarihlerini, kültürlerini, geçmişlerini kayıt altına almaktan özenle kaçınır. Bunun nedeni sadece bilgisizlik ve/ya ileriye görememe değildir. Hatta tam tersine gelecek kaygılarından dolayı bu veriler kayıt altına alınmayıp bellek yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılır. Bunun da haliyle birçok olumsuz yanı bulunmaktadır. Çünkü aktarımlar, yorum, unutmama, yanlış anlama gibi çeşitli nedenlerle giderek değişir ve aslından farklılaşır. Burada önemli olan insandaki değişim değil, önceden var olanın nasıl olduğunun belirsizleşmesidir.

Bu, olumsuz yan.

Ancak bazı toplumlar yazılı kaynaklara mesafeli yaklaşır. Bunun nedeni geçmişlerine ait şeylerin, var oldukları zaman içerisinde tehlike olarak algılanma durumudur. Alevilerin yüzyıllar boyu geleneklerini ve birikimlerini belge yerine bellek yoluyla aktarmalarının nedeni tam da bununla ilgilidir.

Tarihin birçok döneminde insanlar gerçek dinlerini saklayıp, ikili bir hayat sürdürerek takibattan veya baskıdan kurtulmaya çalışmışlardır. Anadolu'daki ilk Hıristiyanların gizli ibadethanelerinin bulunması bundandır. Yoksa örneğin, Kapadokya'da yeraltı şehirleri kuran bunca insan sürekli toprağın altında veya kayanın içinde yaşayıp, üzümden, buğdaya kadar her şeyi orada üretme imkanı bulamaz.

1800'lü yılların sonlarına kadar Bayburt ve Gümüşhane yöresinde yaşayan Ermeniler buna daha yakın örnektir. Bu insanlar günlük hayatlarında Müslüman gibi görünmelerine ve davranmalarına rağmen aslında Hıristiyan olarak yaşamışlardır. Hatta bu toplulukların içinden çıkan bazı kişiler hem imamlık hem de papazlık yapmışlardır. Burada vurgulanmak istenen, ikiye bölünmüşlük değil, hayatta kalabilmek için insanların belki bugün itibarıyla anlaşılabilir gibi gelebilecek yöntemlere başvurma mecburiyetleridir. Dahası bu duruma yol açan baskılardır. Özetle, insanların geçmişlerine ilişkin bilgilerin bulunmamasının asıl nedeni kaynağın yokluğu değil, hangi neden(ler)den dolayı kaynağın ol(a)madığıdır.

Bayburt

Gümüşhane

İşte geçmişe ilişkin veri bulunamayan toplumlarda doğruya yaklaşabilmek için kaynağın kendisini aramak kadar, bulunmayışının nedenini sorgulamak önemlidir. Böylelikle ilk elde, olanı değil, olmayanı tespit

ederek sonuca ulaşmak kolaylaşabilir. Muhtemelen ortaya çıkacak her kaynak birçok şeyi yeniden yorumlamayı gerektirecektir, öte yandan bir sonraki adımı kolaylaştıracaktır. Kayıt altına alınmamanın bir başka açıklaması artık dönüşüp hakim ya da uygun olana benzemeye karar verilmiş olmasıdır. Bundan dolayı geçmiş unutulur ve belleklerden silinmeye çalışılır. Çoğu zaman, geçmişe ilişkin bazı izler kalsa bile artık bireyler veya topluluklar başkalaşmıştır.

Bu başkalaşma, tarihi süreciyle birlikte değerlendirildiğinde haksızlık olarak anlaşılabilir, dahası öyledir de. Ancak aradan geçen onca zamandan sonra bir şeyleri geri döndürmek mümkün değildir. Bunun için hareket noktası, bilmem kaç yüzyıl önceye dönmek değil, bugünü doğru kavrayabilmek için geçmişi anlayabilmektir.

Küçük bir yerleşim birimindeki herhangi bir gelenek, alışkanlık belki hemen yakınındaki yerleşim yerindekinden farklı olabilir. İşte bu farkın nereden kaynaklandığını anlamak, insanların hangi süreçlerden geçerek bugüne vardıklarını açıklığa kavuşturabilir. Hiç olmazsa bir fikir verebilir. ‘Geçmiş gelecektir’ vurgusuyla anlatılmak istenen bugüne nasıl geldiğinin kavranmasıyla geleceğin nasıl şekilleneceğini anlama çabası arasındaki bağıdır.

Yaşanan olumsuzlukların tekrarlanmaması için bilinmesi, anlaşılması ve ders çıkarılması anlamında geçmişi özellikle incelemek gerekmektedir. Aklın ve tecrübenin, geleceğin şekillenmesine yardımcı olması gibi, geçmişin iyi bilinmesi ve yorumlama biçimi geleceğin nasıl olacağını belirleyecektir. Geçmişin gelecekle ilişkilendirilmesi zaten böyle kavrandığında anlam kazanacaktır.

Hiçbir tarihi olay, toplumsal dönüşüm, devrim vs. kesin bir kopuş değildir. Çoğu zaman böyle anlatılsa veya aktarılsa bile asla tam bir kopuş gerçekleşmez. İktidarlar el değiştirebilir, başka bir yönetim biçimi gelebilir ama adı ne olursa olsun dönüşüm ancak uzun bir süreçte gerçekleşir. Örneğin Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti yönetimine geçildiğinde ertesi gün Kayseri’deki bir çiftçi veya atölye sahibi yaşam, inanç ve/ya üretim biçimini değiştir(e)mez. Merkezi yönetim bilmem hangi biçimde giyinmeyi yasaklayabilir ama insanlar buna uyar gibi görünse bile hayatlarının akışında ve kendi mahrem dünyalarında doğru bildikleri şekilde yaşamaya devam ederler. Ya da Rusya’daki çarlık yıkılıp Sovyetler kurulduğunda herhangi bir yerdeki köylünün hayatı değişmez. Tarlasını başka işlemez veya inancını yeni ideolojiye uydurmaz. Bütün bunlar bir süreç işidir ve uygulanabilirliği oranında hızlı veya yavaş olur ya da olmaz. Olabileceği kadar olmayabileceği de 70 senelik Sovyetler tecrübesiyle ortaya çıktı.

1800’lü yılların ortalarından 1900’lü yılların ortalarına kadar özellikle Avrupa ülkelerini kasıp kavuran milliyetçi eğilimler kendi seyrinde yükselerek ve bazı ivmeler kazansa da temel olarak normal seviyesine inerek bugüne geldi. Tabii ki bu süreç çok sancılı ve milyonlarca insanın hayatına mal olan savaşlara yol açtı ve bedeli ağırdı. Ancak birkaç 10

yıl geçince yerini yeni toplumsal ilişkilere ve yapılara bıraktı. Yani 1945 sonrası normal seyrine döndü. Oysa Sovyetler Birliği döneminde kendi seyrini izleyemeyen milliyetçilik o sistemin yıkılmasıyla gecikmiş olarak ve bundan dolayı zamana göre geri kalan bir ideolojik ve politik yoğunluk kazandı. Onun için bu süreci ortalama bir asır önce yaşamaya başlayan Avrupa ülkeleri (en azından) kendi aralarında sınırları kaldırırken, birçok başka yerde halen ulusal devletler için savaşlar yapılabilmektedir.

Herhangi bir süreç, kendi doğallığında yaşanmadığı takdirde muhtemelen bir zaman sonra, bir biçimde kendisini hissettirmekte ve sorun olarak ortaya çıkabilmektedir.«¹⁰

Bu arızalı durum sadece geçmişe ve ‘sağ’ olarak tanımlanan kesimlere özgü kalmamaktadır. Çeşitli nedenlerle istekleri, hayalleri veya mücadeleleri başarıya ulaşmayan kesimlerde de benzer eğilimler ortaya çıkabilmektedir. Galiba en tuhaf görüneni, bir dönem kurulu sistemi yıkmak için akla gelebilecek her türlü tehlikeyi, eziyeti, zulmü göze alan birçok insanın, tuhaf şekilde, karşı olduğu sistemin keskin savunucularına dönüşmesidir. Daha da ilginç geçmişte söylediği ve yaptığıyla ilgili herhangi bir hesaplaşmaya yanaşmadan böylesi bir karşıtlığın taraftarı olabilmesidir.

İzleyebildiğim kadarıyla bu tür savrulmalar toplumda önemli itibarsızlaşmaya yol açmaktadır. 12 Eylül 1980 sonrası Türkiye’de sol düşüncenin bu denli marjinal kalması ve toplumda karşılık bulamaması zaten bunun en doğrudan ifadesidir. Ama hakim ideolojiye yakınlaşan bu kesimler arasında bunu açıkça dile getirme olmamaktadır. Bundan dolayı bazı sol görünenlere mesafeli yaklaşım sol düşünceye uzak durmak gibi algılanmaktadır.

Öte yandan burada sözü edilen birçok şey benim kavrayışım ile ilgilidir. Bunları özel olarak kimseye veya gruba yönelik olarak ele almadım. Sadece sorunlu gördüklerimi dile getirmeye çalıştım. Zaten buradaki eleştirilerin önemli bir kısmı kendi geçmişimle ilgilidir, benim hikayemdir. Bazı insanların bunlardan alınmasını önemsemiyorum. Yani birilerini özel olarak eleştirmeye yönelik bir önceliğim olmadığı gibi üstüne alınanlara (da) takılmıyorum.

Ortadoğu temelli dinlerin hepsinde olduğu üzere İslami inanç açısından da ölünün arkasından olumsuz konuşulmaması gibi bir gelenek vardır. Bu geleneğin sol versiyonu ise (sadece ölüme ilgili kalmayıp) kendisinden olan/sayılanların hakkında da açık/dürüst davranmamak şeklinde devam etmektedir. Buna göre bir grup çerçevesinde birlikte gibi görünenler birbirinin yanlına hiç değinmez. En küçük bir ayrılık uç verdiğindeyse ‘foyalar’ meydana çıkmaya başlar. Eleştiriler, birlikteyken bir kez bile lafı edilmeyen geçmiş ‘hatalar’ anlatılmaya başlanır. Yine de geriye doğru yapılan eleştiriler oldukça ustalıkla, eleştirene

¹⁰ Bekir Karadeniz »Vadideki Çocuklar« KaraMavi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2017.

dokunmayacak şekilde formüle edilir. Öte yandan ölüp gidenlerin artık kimseye bir zararı olamayacağından yüceltilmeleri, melekleştirilmeleri konusunda herkes hemfikirdir. Aradaki küçük fark, kimin daha çok sahip çıktığıdır. Bu konuda *Orhan Keskin (1956-1984)* örneği belki açıklayıcı olabilir.

Orhan Keskin

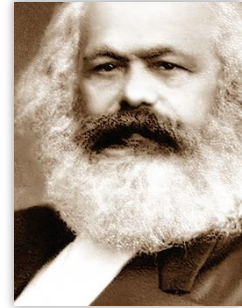
Orhan, Diyarbakır'daki geri dönüşsüz açlık grevinde ölen bir devrimciydi. Yaşamı, son günlerinde gördüğü sanrıyla sürekli tekrarladığı 'Bana beyaz bir at getirin' sözleriyle bilinir. Sonra da ölümü.

Orhan, Kürdistan'da yaşamaya ve devrimci mücadeleyi sürdürmeye başladıktan sonra, *Devrimci Yol* dergisinde yayınlaması için, Kürt sorunu ve yöredeki devrimci mücadele hakkında bir yazı göndermiş. İnceleyen 'yetkili' ise, *Orhan*'ın »Vurgu yaptığı konu itibarıyla çok fazla *Apocular* ile takıldığı anlaşılıyor,« gerekçesiyle yazıyı bir kenara at(tır)mış. Bunu uzun yıllar sonra *Devrimci Yol* hareketinin Kürt meselesi üzerine temel bir görüşü olup olmadığını tartışmaları sırasında ilk ağızdan duymuştum. Sanırım bu anekdot birbirinden farkla birkaç yerde de yazıldı bugüne kadar.

Yaşathak Aslan (1952) benzer bir örneği yine *Orhan Keskin* üzerinden anlatmaktadır.¹¹ Şimdilerdeyse, özellikle de Kürt sorunundaki duyarlılığı nedeniyle hiç kimse *Orhan Keskin*'i yere göğe koyamamakta.

Orhan ölmeyip bugün 'başka' bir yerde olsaydı, tüm geçmişi yok edilerek verdiği mücadele, gösterdiği kararlılık hiçe sayılacaktı muhtemelen. Yani şimdiye kadarki tecrübeler çoğunluğun öyle yapacağı yönündedir.

Oysa ölenler, aynen yaşayanlar gibi iyi ve kötü yanlarıyla var oldular. İnsanüstü değillerdi, sadece herhangi başka biri gibi insandı hepsi. *Marx*'ın (1818-1883) »İnsana özgü hiçbir şeyi yadırgamam,« demesindeki doğallığıyla insandı onlar. İnsan ne öldüğü için yücelir ne de yaşadığı için küçülür. Halbuki insanı değerli kılan veya küçülten nasıl öldüğünden çok nasıl yaşadığıdır. Önemlisi, sonuç ne olursa olsun, vaktinde verilen hiçbir emeği, gayreti göz ardı etmeden değerlendirmektir.

Marx

Ölenlerin, tuhaf bir şekilde ve teoride reddedilen, bunun için ortadan kaldırılmak istenen sisteme ve geleneklere uygun olarak 'şehit' kavramıyla anılması bile başlı başına bir sorundur. Devrimcinin 'şehit' olarak anılması devrimciler açısından ciddi bir paradokstur. Ama konunun her yana

¹¹ Ayrıntılar için bkz.: <http://avrupaforum.org/konusma-hakini-nasil-goruyoruz-kendimizde/>

çekilmeye müsait olması bakımından eleştirilmesi, üzerinde tartışılması da aynı derecede 'tabu' olarak işlem görür. Onun için şu kadarını söylemekle yetineyim: Dünyayı materyalist bir bakış açısıyla yorumladığını iddia edip her durumu dini kavramlar/motifler üzerinden açıklayan solun, dünyanın değişimde gerektiği kadar payı ol(a)maması bununla da ilgilidir.

Şimdi, fazlasıyla önemli gördüğüm bir konuya değinmeliyim. Türkiye

Oya Baydar

solunun politik geçmişine, 12 Eylül 1980 ve birkaç sene sonrasına ilişkin epey bilgi bulunmakta. Anı, anı roman, öykü gibi çeşitli şekillerde geriye dönük hikayeler anlatan Türkiye solcularının şu an izlediği yöntemi tüm hatlarıyla bilmiyorum. Zaten Türkiye solu 1970'li yıllar itibarıyla edebi anlamda tam 'kaynağından' yazarlar çıkaramadı. Bununla militan kadroyu kastetmiyorum. Herhangi bir siyasal örgütün önemli bir yerinde bulunmuş, sonra da edebi anlamda sıyrılmış yazarları kastediyorum. Bu bağlamda sol örgütlülüğün içinden gelen Oya Baydar (1940) belki tek örnek olarak öne çıkmakta. 1970'li yıllarda Türkiye'de o

denli söz sahibi olmuş 'cümle sol' içinden sadece bir (hadi birkaç diyelim) anlatıcının süzülebilmiş olması ciddi bir sorun olarak halen varlığını sürdürmektedir.

Ama bu kitabın içeriğiyle ilgili değinmek istediğim asıl konuda alanı daraltmam gerek. Çünkü eskiden Türkiye solunun herhangi bir örgütüne dahil olan birinin, daha çok biyografi, anı türünde yazdığı kitapların tümüne ilişkin bir görüşüm yok. İnceleyebildiklerimde ise genellikle benzer bir yöntemin temel alındığı açığa çıkmakta. 12 Eylül 1980'den bu yana 40 yıl geçmiş olmasına rağmen bu tür yazılanların halen, artık bulunmayan 'örgüt içi' insanlara yönelik olduğu anlaşılmakta. Aynı süreci birlikte veya yakınında yaşamış insanların anlayacağı isimler, olaylar ve dil kullanılmakta. Hiçbirinde açık olarak yazılmasa bile geçmişe ilişkin örgüt içi hesaplaşma/haklı çıkma mantığına dayandığı anlaşılmakta.

Bir yanı sıra, kendi kahramanlıklarını anlatarak aslında örgüt içinde değeri anlaşıl(a)mamış önemli kişi havasına bürünmekte, öte yandan da kimi eleştirdiği, niye eleştirdiği anlaşılmayan ve (yukarıda belirttiğim gibi) söz konusu ilişkilerin içinde olmayanların anlamayacağı kodlar üzerinden ifade edilmeye çalışılmaktadır. Hatta bazıları bunu daha ileri götürerek kod adı olan birine bile yeni bir kod adı verip, biryandan iyice saklamakta, öte yandan izah etmeye çalışılmaktadır. Böylelikle sanki çok illegal bir yapıya sahip örgütlenmenin iç sorunlarını tartışma amaçlı gibi 'gizemli' bir hava yaratılmaktadır. Oysa bunun tersini yapmanın zamanı çoktan geçti bile. Öte yandan (önce de değindiğim gibi) herhangi bir polis ifadesine bakıldığında insanların hemen her şeyi inanılmaz bir ayrıntıyla anlattığı, buna göre devletin ilgili birimlerinin neredeyse bilmediği bir şey kalmadığı anlaşılmaktadır.

Örnek olması bakımından birkaç cümleyle belirtmek işe yarayabilir.

Ömrümde hiçbir zaman karşılaşmadığım, yakalanmadan ve itiraf boyutundaki ifadelerinden, hiçbir bağım olmayan birisine (muhtemelen) önceden hazırlanıp imzalatılan ifadede, *Devrimci Yol* hareketinden geriye kalan son birkaç kişiden biri olarak adımın geçmesi, o kişiyle ilişkilendirilmesinden çok istihbarat birimlerinin ulaştığı bilgiye işaret etmektedir.

Bütün bunlara bir itiraz anlamında mümkün olduğunca ‘karşı’ bir yöntem izlediğim görülecektir. İlgili yerlerde isimleri doğrudan belirttim. Herhangi bir konuda birine söylenecek sözüm varsa, lafı dolandırmadan ve muhatabını anarak söylemeye özen gösterdim. Bu yöntemin kimsenin bilmediği bir şeyi açığa çıkarmak gibi amacı yok.

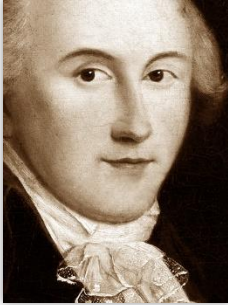

Devrimci Yol

Her ne kadar *Devrimci Yol* hareketinin geçmişinde kendi içindeki anlaşmazlık ve ayrılıklarda böylesi kaba saba ajan/polis suçlamaları, cana kastetme bulunmasa bile çeşitli ‘tecrit’ uygulamaları söz konusu oldu.

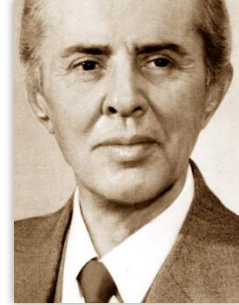
Doğrudan içinde bulunduğumdan, daha doğrusu böyle birinin benim üzerimden ‘tecrit’¹² edilmesi gündeme geldiğinden konuyu biraz ayrıntılı anlatma durum ortaya çıktı ve ilgili bölümde yer verdim.¹³

Ancak yukarıda bahsettiğim ‘uç’ işlerin *Devrimci Yol* hareketinde olması Türkiye solunun geneli açısından bizi aklamamaktadır. Çünkü gele-

Robespierre

leneğe dönüşen bu tür şiddet uygulamaları sosyalist veya sosyalist olmayan tüm devrimler tarihinin olmazsa olmazı gibidir. Yol arkadaşlarını bertaraf etmek anlamında *Robespierre*'den (1758-1794) *Enver Hoca*'ya (1908-1985) kadar sayısız örnek bulunmaktadır.¹⁴

Enver Hoca

Türkiye solunun sicili bu anlamda fazlasıyla bozuktur. ‘Yoldaşını öldürmek’¹⁵ neredeyse Türkiyeli (Kürtler dahil) sol

¹² Ayrıntılar için bkz.: *Bekir Karadeniz* »En Büyük İsyân Hatırlamaktır 3« KaraMavi Yayınları, 1. Baskı, Bochum, 2021. »Devrimci Sürgün« başlıklı bölüm. Sayfa 81

¹³ *Devrimci Yol* hareketi içinde böyle bir öldürme/işkence işinin söz konusu olduğunu duymadım ve kişi olarak tanık olmadım. Eğer günün birinde ortaya çıkarsa bu bölümü ona göre yeniden düzenlemem gerekir.

¹⁴ Bu konuyu, örnekleriyle bu kitabın ilgili bölümünde işledim.

¹⁵ Bu, *Aytekin Yılmaz*'ın (1967) 10 yıllık cezaevi dönemde gözlemediği ve sonradan incelediği, bu tür konuları işleyen araştırmanın ismidir. *Aytekin Yılmaz* »Yoldaşını Öldürmek« İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

örgütlerin vazgeçilmezi olmuştur. Bundan vazgeçileceğine ilişkin bir umut da (şimdilik) görünmemektedir. Böylesi anı kitaplarının asıl önemi (var olmayan) örgüt içi hesap(laşma)lar açısından, özellikle günümüzde hiçbir öneme sahip değildir. Zaten gelinen noktada ne geçmişte ne de bugün haklı olmanın bir anlamı bulunmaktadır. Sonuç ortada. Bu tür belgelerin asıl önemi, birbirini hiç tanımayan, çok sonraki kuşakların geriye doğru yapacakları inceleme, değerlendirme veya bilgilenme amaçlı çabalarına, doğru veya en azından düzgün veri bırakabilmesi olmaktadır.

Konuyu folklor araştırmaları üzerinden bir örnekle açmaya çalışayım. Geleneksel müzik veya geleneksel şiir konusunda çalışan bir araştırmacının görevi, ortaya çıkan, toplumda karşılık bulan (ve/ya hemen bulunmayan), kültürü oluşturan böylesi parçaları birleştirme amaçlı soyut verileri/ eserleri incelemektir. Bu anlamda (anonimleşsin ya da anonimleşmesin) söz konusu bir türküyü 'üreten' kişinin özel yaşamı, nasıl bir insan olduğu, dürüstlüğü veya sahtekarlığı, araştırmanın konusu değildir. İşin folklorik boyutlu kültürel/sanatsal değeri yerine kişiye ilişkin ve tarafsız bir biyografik çalışma yapılıyorsa o zaman bireysel özellikler öne çıkarılabilir.¹⁶ Ancak aynı şeyi, 'yarını bugünden kurmak', 'yarına kendini bugünden hazırlamak' söylemleriyle ortaya çıkan bir devrimciyi folklor araştırmaları tarzında ele almak mümkün değil. Çünkü tanımlardaki devrimci, sadece söylediğinin yapılması gereken 'imam' değildir. Toplumdaki birçok ikiyüzlü davranış, imamı hoş görebilir ama yazdıkları ve söyledikleriyle kendini devrimci olarak tanımlayan birinin, böyle bir ikiyüzlülük boşluğundan sıvışması mümkün değildir.

Kuşkusuz burada bakış açısına göre tümüyle zıt görüşler ortaya çıkabilir. Zaten bunları tartışmak ve kimseyi ikna etmek gibi bir vazifem, amacım veya hesabım yok. Onun için bu görüşleri birbirinin karşısı olarak tanımlayıp kendi tercihim belirteceğim. Ne olursa olsun devrim yapmış olmak mı önemlidir, yani amaca giden her yol mubah mıdır, yoksa amaca giden (belki de hiç ulaşamayacak) yolda gösterilen tutarlılık mı daha anlamlıdır? Benim tercihim ikinciden yana. Özetle, büyük söylemler ve doğru siyasi tahliller yapan bir devrimci, yaşamında ne denli düzgün olduğuyula birlikte/iç içe değerlendiril(melid)ir. Bundan dolayı kitapta isimlerin yer alması, anlatılanla söz konusu kişi arasındaki belirsizliğe meydan vermemek içindir. Ayrıca özenle dikkat edilmesi gereken bir yan ise, geçmişte ve geçmişe ilişkin anlattığım insanların, çoğunun bilmediğim bugünüyle karıştırılmaması gerekir. Bilindiği üzere, olumlu ya da olumsuz, insanın her dönemi aynı çizgide devam etmez. Zaten mümkün değildir. Bu nedenle, algıladığım kadarıyla 40 yıl öncesini anlattığım birinin bulunduğu yer itibarıyla bugününden (en azından bu kitaplarda) uzak durmaya özen gösterdiğimin bilmesinde fayda var. Onun için okuyucunun da (mümkün olduğu kadar) her şeyi zamanıyla değerlendirmesi anlaşılmanı kolaylaştıracaktır. Tersine pek mümkün değil ama geçmişinde önemli yerlerde bulunmuş ve birçok 'zor' görevi üstlenmiş birinin bugününe kefilmişim gibi

¹⁶ Aslında bu tür çalışmalar genellikle 'güzelleme' üzerine kurulduğundan olumsuz yanlar gayet bilinçli bir şekilde göz ardı edilir.

algılanamamalıdır. Okumaların buna göre yapılması belki herkesin kendiyle hesaplaşıp barışmasına da yardımcı olabilir, kimbilir. Verdiğim örneklerin birçok insan açısından fazla uç olarak değerlendirileceği ortada. Ama bu, gerçeği değiştirmiyor.

Bazı konuları başka yazılarda işlemiş olmama rağmen burada kısa parçalara daraltsam da belirli tekrarlardan kaçınmak mümkün olmadı. Yoksa bu, insanın kendini kaynak göstermesi türünden megaloman bir durum değil. Sadece aynı konuları çok farklıymış gibi başka kelimelerle ifade etmek istemediğimdir.

Sonuç olarak, burada anlattıklarım ağırlıkla yaptıklarımın çok yapmadıklarımın ilişkin hissettiğim pişmanlıkların (da) hikayesidir. Bir yanıyla iğne çuvaldız kıyaslamasına girmeden genel anlamıyla bir (öz)eleştiri olarak düşünülebilir.